

POVIJEST I KULTURA

O naslovnim terminima i naslovnoj relaciji

Često se danas raspravlja ne utvrdivši i ne definiravši prethodno Predmet rasprave, iako se zna da se on različito shvaća i tumači. Tako primjerice, pri raspravi o naslovnim terminima potrebno je prije, bar dijaloga radi, jasno odrediti i razgraničiti od mogućnosti primanja nečeg drugog, pojmove povijesti i kulture. Drugim riječima: Što se podrazumjeva pod pojmom povijesti? Da li puku kategoriju vremena? Da li prirodnu ili kozmičku evoluciju? Da li razvitak proizvodnih snaga i njima odgovarajućih društvenih odnosa i oblika svijesti? Da li metamorfozu društvenih institucija? Da li proširenje tehnološke sfere? Da li političku kronologiju (pojedinih zajednica ili čitavog čovječanstva)? Da li kvazi-evoluciju vrijednosnog sistema? Ili nešto drugo? Da li se misli na povijest čiji je nepoznat početak u prošlosti, ili se govori (krivo upotrebljavajući pojam o povijesti čije bi utemeljenje bilo u budućnosti i koja se nekako retrospektivno ispunjava?

Jednako tako: što se podrazumjeva pod terminom kultura (budući da su sociolozi i antropolozi dali preko stotinu i pedeset relevantnih definicija kulture)? Da li ukupnost vještina, znanja, običaja i normi društvenih oblika, materijalnih i duhovnih tvorevina? Ili, dijeleći je na materijalnu i duhovnu, mislimo samo na jednu ili samo na drugu? Ili imamo u vidu samo etimološko značenje te riječi (gajenje, oplemenjivanje, obrađivanje, usavršavanje, njegovanje)?

Što pak znači relacija povijesti i kulture?

Ovako postavljena relacija sigurno ne pretpostavlja povijest kao puku vremensku kategoriju, a kulturu kao djelo i obitavalište ljudi, sadržaj što ispunjava vrijeme. Jer, ako je kultura sadržaj povijesti, čemu ih rastavljati? Odnosno, ako je povijest povijest kulture, čemu ono i? Ili je možda kultura djelo i obitavalište ljudi, a povijest djelo i obitavalište nekog drugog?

Nejasnoći naslovnih termina, a posebno naslovnoj relaciji, uzroci su višestruki ali je preovladavajući onaj što iz tradicije jednog svjetonazora, naprosto iz sebe postavlja ovakve relacije. Upravo zato, treba se zapitati za smisao tih pojmova — i to ne samo radi mogućeg dijaloga. Treba, zapravo, radikalno postaviti osnovna pitanja, dovesti u pitanje

* Referat održan na simpoziju hrvatskog filozofskog društva o istoimenoj temi.

primanje tih termina i te relacije; i (ne samo iz metodološke mogućnosti) postaviti pitanje da li uopće postoji ovako implicite shvaćena povijest. Da bi sagledali stvar, koliko je to moguće, mi moramo staviti u pitanje i promisliti temeljne kategorije evropskog svjetonazora. A to će reći, ne toliko kulture — koja se i ovdje našla kao neko strano tijelo koje se gura i stvara konfuziju — koja je ipak donekle implicite jasna, nego povijesti, vremena, svrhovitosti, razvitka, budućnosti, čovjeka, izvjesnosti, misa-onog, zbiljskog, znanosti, vrijednosnog.

Naš kategorijalni aparat je iz Grčke, od Aristotela (koji je uspostavio izvjesnost koju je Sokrat tražio). On je iz jednog svijeta koji je živio u sadašnjosti, harmoniji i izvjesnosti (evidentnosti) prirode, čovjeka i boga, sa osnovnim regulativom mjere ili pravednosti. Sve Aristotelove kategorije stoje u tom kontekstu — sadašnjosti. U tom kontekstu stoji, iako prividno paradoksalno, i Aristotelova kategorija razvitka; to jest, ona nije isto što i evolucija, ona ne znači da su se viša bića i oblici razvili iz nižih, već da su niža od viših svrhovito primijenjena. A u prirodi postoji mnoštvo stvari. Ali teleologija, koja je u Aristotela inaugurirana (makar kao kategorija u kontekstu sadašnjosti) bila je presudna za evropski svjetonazor i ostala je to do danas. Ona je okosnica, ne samo prirodnoj i društvenoj znanosti (a ova je svojstvena samo evropskom svjetonazoru), nego je temelj smislu i načinu življenja, što se iscrpljuje u planiranju, gospodarenju (prirodom, na primjer) i utopijama. Drugo, u Aristotela svrhotvoran je oblik, on je duša stvari, a oblik nad oblicima je bog. (Ipak, preuzeto je tumačiti, kao što to Windelband čini, da je Aristotel izgradio monoteizam duha — to je Descartesovsko-Hegelovska projekcija u Aristotela). No, presudno je za poimanje Grčke (a onda i svega onoga što slijedi kasnije) shvatiti da je za Grčku odlučna sadašnjost. Aristotel tako, primjerice, ne govori kako stvoriti najbolju državu, nego kako najbolje urediti državu. Isto tako, za Grke povijest nije učiteljica života, povijest je za njihove povjesničare priča.

Evropski svjetonazor upotpunilo je zatim (sudbonosno) kršćanstvo. Prvo, ono je razbilo harmoniju, rascijepalo svijet na zemaljsko i kršćansko (nebesko). Svrhotvoran je bog, svijet je tvorevina boga. Iako (istina) nikad u potpunosti nije raskrstilo sa čovjekom, ono je raskrstilo sa prirodom. I drugo, i najpresudnije, kršćanstvo je otvorilo dimenziju budućnosti — i to kao odlučnu, kao smisao; prošlost i sadašnjost su zlo, iskupljenje (danas bi se marksistički reklo »prehistorija«). I treće, ono je ukinulo kulturne razlike i uspostavilo univerzalizam. Protestantizam se za iskupljenje okrenuo svjetovnoj askezi u radu, nemilosrdnoj eksploataciji »od boga date« prirode.

Descartes je definitivno izvjesnost postavio na mišljenju. A Hegel je svrhotvornost dao ideji, duhu. Ako je Hegel racionalizirao teologiju, Marx je materijalizirao Hegela. Kršćanstvo je tako na djelu. Na temelju Aristotelovih kategorija kršćanstvo je inspiriralo univerzalne utopije, protestantizam rad na gospodarenju prirodom, a Descartes otvorio vrata znanosti. To su koordinate unutar kojih se modelirala naša suvremenost. Danas su one u sprezi, u međusobnoj zavisnosti i formi jedinstva. Povijest bi tako »bila« svrhovito djelo i obitavalište boga, duha ili rada (i analogno povijest teologije, povijest filozofije i povijest proizvodnih snaga).

I stvarno, priče o evropskom antropocentrizmu su naivne zablude. Radi se o antropodeizmu, a to je nešto posve drugo. Radi se o bijegu od čovjeka u boga, ne priznavaju izvjesnosti čovjeka kao čovjeka, već njegove isključivo božanske izvjesnosti. Naša sloboda je sloboda od prirode i čovjeka, od svijeta što nam je u amanet ostavilo kršćanstvo. I participirajući na božanskom duhu i božanskom radu u volji za moći, mi možemo svrhovito mijesiti prirodu, planirati i konstruirati ljudske zajednice. A veličanstveni um (koji je sebe svjestan u samosvijesti) igra se lukavstva u najprofanijem smislu, onako kako to upravo Nietzsche otkriva.

I tako se našosmo u protestantskoj mučnini. Hoćemo, kako reče prof. Filipović, u polje, ali nema prirode; čekamo Mesiju (raj ili komunizam), ali Godot ne dolazi. A kako je čekanje dugo, neizvjesno, sa uvijek krivim rješenjima i iznevjerenim nadama, izlaz je u traženju zaborava (na sve moguće moderne načine) — i da paradoks bude veći neki to zovu traženje izgubljenosti bitka. Niti Mesija donosi raj, niti znanost otkriva lijek za vječni život (postali su u posljednjem nestrpljivi čak i Amerikanci, donedavna simpatično ograničena djeca, a American Way of Life postaje The Weld Way of life).

Hoće, istina, mnogi ispitati (znanstveno) društvo i čovjekovu povijest. Ali kako s ovim istim ideološkim kategorijama (svrhovitosti, progressa itd.) za koje smo već i postali svjesni da su ideološke (našeg evropskog svjetonazora)? (Situacija je sama po sebi paradoksalna, jer kategorijama »statične« zbilje hoćemo istražiti i izraziti »dinamičku« zbilju, logikom zamijenit »djalektku«). Tako Durkheim, primjerice, vidi da su ideološke, ali kad udara dublje metodološke temelje sociološkoj znanosti, posebno antropologiji, radi opet s njima. Ovakvo stanje prisiljava nas na traženje rješenja.

Možda je pravo rješenje ponovno se okrenuti i temeljito promisliti i preispitati Grčku, ali svijesni njezine i naše stvarnosti i onoga što se je dogodilo u međuvremenu. Možda je tu rješenje jer već postoji iskustvo — Renesansa. Ali danas, iako svi veličaju Renesansu, toliko da je postala opća imenica svakodnevnice upotrebe (makar je u zadnje vrijeme potisnuta riječju revolucija), ipak kao da svi zaboravljaju što je zapravo bila ta Renesansa, zaboravljaju da je bila okretanje antici i obnova Grčke. Očito je da se treba otrijezniti, ostaviti se zloslutnih kršćanskih utopija (makar je samo kršćanstvo po formalnoj metodi oživotvorenja propovijedu, manje opasno od zatvora, puške ili atomske bombe). Treba se okrenuti sadašnjosti i tu tražiti simsa i mogućnost najboljeg života, a ne u budućnosti — a i prošlosti okretati se radi iskustva, da bi bolje živjeli u sadašnjosti. Treba nastojati na uređenju, a ne na stvaranju ljudskog društva. Treba uspostaviti izvjesnost čovjeka i prirode u tradiciji humanizma usmjerenog na dimenziju sadašnjosti kao pravu i istinsku zbilju, jer samo radom na sadašnjosti radi se za budućnost i na budućnosti.

Vjerojatno je iz predhodnog jasnija pojava relacije povijest i kultura. Ovakav je, naime, naslav, s jedne strane rezultat jednog svjetonazora kojemu su u temelju kategorije svrhovitosti i razvitka, dakle progressa, na bazi kojih sadržajno ispunjenje vremena svojim djelom i obitavanjem vrše ili bog, ili rad, ili duh, tvoreći povijest božansku, rada ili duha. S druge strane, ta nesretna kultura je (i po definiciji i stvarno) djelo.

čovjekovo, ljudsko, a to djelo, tu stvarnost ne možemo a da ne vidimo, niti je se možemo odreći, jer smo i sami ljudi. Tako dobijamo splet povijesti i kulture kao dva odvojena svijeta. Tu je zatim singularističko postavljanje povijesti, jer jasno, može postojati samo jedan bog, ili rad, ili duh. Ali tu je i singularistički postavljena kultura, po kršćanskoj analogiji postojanja jedne, univerzalne ljudske (kršćanske) zajednice.

Međutim, tvorac u svijetu (u prostoru i vremenu) jedino je čovjek; i u povijesti, to jest vremenu ispunjenu sadržajem kulture, djeluje i obitava jedino čovjek. Kultura je djelo čovjeka, pa je i povijest povijest ljudska, odnosno ljudske kulture. Ali kao što čovjek stvara kulturu i kultura stvara i određuje čovjeka. Čovjek kao čovjek je bitno kulturno biće i kao takav povjesno — inače je »bog ili zviđer«. Odgojen ili stvoren u jednoj kulturi čovjek zapravo nikad i ne može potpuno izaći izvan logike njena vrijednosnog sistema (tu je korijen onim tragikomičnim revolucijama u povijesti, počev od rimskih robova, što su u stvari samo smjene ili promjene određenog broja ljudi po različitim stepenima društvene hijerarhije, najčešće po onoj Gundulićevoj — »tko j'li gori e to j'doli...»). Za kulturu je, dalje, bitan vrijednosni sistem koji je kao okosnica i jezgro konstitutivan, koji iz sebe svojom imanentnom logikom (kriterijima) oblikuje zbilju u prostoru i vremenu — uvijek dakako od i preko čovjeka. Kao vrijednosni sistem kultura nije razvojna, a kao objektivitet van čovjeka (makar konstitutivan) ona ne postavlja svrhe, nije svrhotvorna, ona je naprosto realitet (svrhu, kao i djelatnu odliku, svemu može dati jedino čovjek). Na kulturu kao vrijednosni sistem ne može se primijeniti kategorija progressa, to je nelogično (kao kad se govori o progressu umjetnosti, zla, dobra, ili istine itd.). Uostalom, neke zatvorene, autohtene kulture koje su ostale bez vanjskih utjecaja (kao na primjer, kultura storog Egipta ili Kine) živjele su tisuće godina ne mijenjajući ništa bitno. Da se ipak govori o progressu kulture, iako je to nelogično, uzrokom je aplikacija i miješanje sa kvantitativnom ekspanzijom tehnike; i to tako, da se tu ekspanziju kvalificira vrijednosno kao progres (budući da ono negdje stvarno utječe na kvalitativne promjene; pomoću nje na primjer, slijepi progleda, gluhi čuje, bolesni ozdravi itd.), pa se u analogiji to prenosi i na kulturu kao vrijednosni sistem. A posebno, i toga radi, što i jest tehnika (odnosno djela, dobra, stvorena pomoću tehničkih vještina) ono najočevidnije i najobilnije što su ljudi do danas stvorili. Ima i drugih analogija (i poistovjećivanja). Tako, jer je tehnika svojstvena svakoj kulturi, a i jer su tehnike slične ili aplikativne, govori se onda i o jednoj kulturi. Međutim, postoje kulture, a ne kultura. Jest da postoji u svim kulturama mnogo istih kategorija kao temeljnih i konstitutivnih (kao zlo, dobro, istina, tehnika itd.), ali ono što je bitno: različiti su njihovi sadržaji, različit je odnos i hijerarhija, različito se apliciraju i reproduciraju u različitim kulturama, stvaraju različite životne medije po vrsti i načinu djelovanja institucija i proizvodnji dobara. Postoje u svakoj kulturi različite djelatnosti i različite institucije, pa možemo govoriti o političkoj povijesti, demografskoj, povijesti tehnike, povijesti umjetnosti i književnosti, povijesti sveučilišta itd., jedne kulture. A kultura je kultura jednog naroda ili jedne sredine. Može se dakle pisati povijest institucija pojedine kulture, govoriti o pojedinoj kulturi izvan tog

kruga, sve je poredbeno. Postoje, dakle, povijesti kultura. U povijesti ljudi postoje kulture, a ne kultura. Ako se termin povijesti upotrebljava singularistički, onda to može biti samo povijest kultura.

Kad se našim misaonim apstrakcijama i konstrukcijama izmišlja i stvara univerzalistička, jedna kultura — što je dakle uvijek neprimjereno zbilji — ta nerealna konstrukcija ili želja iz zablude i ne bi bila toliko opasna, kad ne bi u sebi nosila i nasilno univerzalističko htijenje. Pa, dakle, ne samo što nije adekvatno zbilji, nego je i imanentno opasno jer je ideološko. Posebno je opasan pokušaj svjetovne realizacije takvog ideološkog koncepta. Jer, kultura se unutar sebe same, iz svojih imanentnih mogućnosti, može mijenjati (dopunjavati, korigirati), ili, ako narod odluči da mijenja nešto u hijerarhiji vrijednosti svoje kulture. Čak što više, opća je pojava u povijesti, da kulture, odnosno narodi, preuzimaju nešto ih drugih, selektivno, na bazi kriterija svoje vlastite. Ali je najopasnije nasilno miješanje a posebno zatiranje pojedinih kultura, jer je to uvijek ujedno i uništavanje tih naroda. Jer, čovjek i narod su po kulturi ono što jesu.

Iskustva iz povijesti i evidentnost svakidašnjih činjenica trebala bi nas otrijezniti od zabluda univerzalističkih shema i upozoriti na opasnost (ako ne grozu) univerzalističkih ideologija.